

ЦРКВА ПАНАГИЈА ГОРГОЕПИКООС (СВ. ЕЛЕФТЕРИОС) У АТИНИ И СТАРИ АТИНСКИ КАЛЕНДАР

EVANGELIA PANOU¹, МИЛАН С. ДИМИТРИЈЕВИЋ²,
KONSTANTINOS KALACHANIS³

¹*Athens, Greece*

E-mail: evipanou184@yahoo.gr

² *Астрономска опсерваторија, Волгина 7, 11060 Београд, Србија*

E-mail: mdimitrijevic@aob.bg.ac.rs

³ *New York College, Athens, Greece*

E-mail: kalahanis@hotmail.com

Резиме: Приказан је и размотрен јединствен и добро очуван фриз пронађен у цркви Панагија Горгоепикоос (Свети Елефтериос) у Атини, који пружа мноштво информација у вези са древним атинским календаром и његовим културним значајем.

Кључне речи: црква Панагија Горгоепикоос, атински календар, археоастрономија, астрономија у култури, старогрчка астрономија

1. УВОД

Ова студија истражује јединствен и добро очуван фриз пронађен у цркви Панагији Горгоепикоос (Св. Елефтериос) у Атини, који пружа мноштво информација везано за древни атински календар и његов културни значај. Фриз, исклесан од белог пентелијског мермера, приказује 12 месеци атинског календара заједно са одговарајућим зодијачким знацима и сезонским активностима. Пажљивим посматрањем и анализом могу се уочити месеци, годишња доба, па чак и поделе по сату представљене на фризу. Детаљи приказаних фигура, њихово одевање које симболизује променљиво време, као и инкорпорација хришћанских елемената дају драгоцене увиде у древни атински начин живота. Ово изванредно уметничко дело служи као редак преживели пример старогрчког извајаног илустрованог календара, дајући слику о дневним ритмовима и традицијама старих Атићана.

2. АРХИТЕКТОНСКИ ЗНАЧАЈ ЦРКВЕ

Панагиа Горгоепикоос је црква (слика 1) јужно од православне катедрале (Митрополис) (слика 2), у историјском центру Атине. Подигнута је на рушевинама античког светилишта, које је било посвећено старогрчкој богињи Еилеи-тији, повезаној са порођајем приликом кога је штитила жене, али им је слала

и порођајне болове (Zafeiropoulos, 1992). У почетку је црква била посвећена Панагији Горгоепикоос, а данас, Светом Елефтерију (Neroutsos, 1889). Изнад централног улаза ове мале цркве, узидан је фриз великог археолошког, историјског па и астрономског значаја.

Слика 1. Поглед из ваздуха на капелу поред Атинске катедрале.
Кредит: Гугл Ерт

Слика 2. Главни улаз у цркву (Panou, 2016)

Што се тиче архитектонског значаја, храм је изграђен у крстообразном стилу, док црква има троделну припрату и добро очувану осмоугаону куполу, изграђена од цигле, и представља одличан пример цркве атинског типа. Нижи делови имају неукрашене мермерне комаде, док су горњи делови украшени импресивном колекцијом од 90 грчких, римских и византијских рељефа (Theodossiou and Manimanis, 2003). Поред тога, црква има и рељефе из 9. и 10. века са источњачким мотивима и скулптуре које приказују како римске трофеје тако и награде са Панатинских игара. Данас црква служи као капела великог историјског значаја. Задржала је првобитну структуру, са мермерним скулптурама и рељефима уграђеним у зидове, што садрже знакове зодијака, цвеће, гране и људске фигуре, увећавајући њену оромну археолошку вредност. Архитектонски облик цркве и разноврсност уметности коју чува, чини је јединственим историјским спомеником, који чува слојеве културе и верске историје унутар зидова. Мешавина неукрашених и богато обађених делова зидова, пружа живописан приказ историјских прелаза, од поједностављених до китњастих украса, одражавајући стилове уметности и архитектуре који су се развијали током векова.

3. ФРИЗ: ЈЕДИНСТВЕНИ АРТЕФАКТ

Међу црквеним благом налази се и изванредан исклесани фриз, првобитно направљен од једног комада белог пентелијског мермера. Ово уметничко дело је касније подељено на два дела и зазидано изнад главног улаз. Упркос томе што је краћи од првобитне величине и погрешно постављен, овај фриз стоји као значајан археолошки и историјски артефакт, нудећи различита тумачења, како религиозна тако и етнологска, посебно у односу на античке атинске и римске календаре, који су били повезани са астрономским догађајима попут равнодневица и солстиција.

Црква је привукла пажњу многих научника због свог фриза, који је заправо ремек-дело од чувеног мермера са планине Пентели у Атици, области у Грчкој. Мермер је пресечен на пола и стављен унутар западне стране храма, изнад главних врата. При том је код узиданог дела изостало око 2/12 првобитне дужине. Овај комад је или случајно поломљен или намерно исечен приликом постављања фриза, да би се два дела уклопила. Занимљива ствар код фриза је да су његова два дела погрешно спојена: наиме први је стављен тамо где је требало да буде други (Theodossiou and Manimanis, 2003, Panou, et al., 2014). Комади су $(2,74 + 2,99 \text{ м}) \times 0,53 \text{ м}$, а део који је одсечен, висок је 0,23 м (Thiele, 1898). Постављени комади изазвали су различита верска и антрополошка тумачења. Она су била повезана са старогрчким и римским календаром и датумима њихових празника, који су увек користили равнодневице и солстиције као референтне тачке. Три крста унутар кругова су друга необична карактеристика фриза. Додани су касније на различитим тачкама рељефа да би покушали да преокрену оригинално дело у хришћански украс.

Овај фриз је једини извајани и обликовани старогрчки или атински календар који се одржао до данас. Сlike на њему приказују месеце старог атинског календара (Табела 1), што се може користити за проучавање људи, који су у то време живели и радили у Атини. Посматрајући симетрију фриза, редослед

људских фигура на њему и део који недостаје, разазнајемо десет секција, које су мање-више исте величине. На основу структуре фриза било је могуће закључити да су се два дела која недостају односила на месеце Антестерион и Елафеболион (Panou, 2016).

4. ФРИЗ: ДРЕВНИ КАЛЕНДАР И ЊЕГОВ АСТРОНОМСКИ ЗНАЧАЈ

Фриз је такође био познат као зодијак јер су на крају сваке секције били приказани зодијакални знаци и то у следећем низу: Шкорпија, Стрелац, Јарац, Ован, Бик, Близанци, Рак, Лав (сви приказани мушким фигурама), Девица (женска фигура), а затим знак Шкорпионове канџе, такође познат као Вага. Сваки део почиње фигуром мушкарца која представља један месец. Вреди напоменути да фигуре изгледа не приказују богове или хероје, већ обичне људе из Атине. Тако им је Ц. Бетихер (Boetticher) дао имена као што су "Атински еупатрид", "Атински грађанин током церемоније сејања земље", "Атински грађанин током Дионизијеве процесије", "Грађанин који носи венац", "Атински тинејџер у палати" и "Атински грађанин који прати поворку Панатињана" (За више детаља видети Panou, 2016).

Табела 1: Месеци старог атинског календара

Година				
Зимска половина		Летња половина		
Зима	Пролеће	Лето	Јесен	Метопорон
Мемактерион	Антестерион	Метагеитнион	Таргелион	Пианепсион
Посеидеон	Елафеболион	Скирофорион	Боедромион	
Гамелион	Минихион	Хекатомбеон		

Штавише, секције су назване по месецима, а поређане су у следећем низу: Пианепсион, Мемактерион, Посеидеон, Гамелион, Минихион, Таргелион, Скирофорион, Хекатомбеон, Метагеитнион и Боедромион. Све ове мушке фигуре имају неколико заједничких појединости: сви се окрећу од претходне секције и гледају свој хороскопски знак. Њихова одећа изгледа као она коју су носили људи у древној Атини. Најинтересантније код њих је то што им се одећа мења у зависности од временских прилика у датом месецу. У Атини је у то време постојало пет годишњих доба, што је јасније када се месеци раздвоје на њих: Метопорон (што значи "после плодова") има само један месец (Пианепсион), зима има четири месеца, пролеће три, лето шест и јесен два. Човек зими носи обућу и дебелу одећу. У Таргелиону, првом месецу лета, особа је полугола У другом, Скирофориону, потпуно гола, а у најтоплијим данима у години покрива руком очи и главу. Није тако вруће у трећем месецу, Хекатомбеону, па човек носи лагану одећу. Лето је скоро готово. Коначно, током два месеца јесени, човек се

враћа тешкој одећи да се припреми за надолazeће хладно време (Theodossiou and Manimanis, 2003, Panou, et al., 2014).

Фигуре уклесане на ивици представљају такође хоре и каирос, што су различита времена. Хора може значити дато време, временски период, годишње доба, време, део дана или ноћи, сат (12. дана или 24. ноћи) или право време или период за нешто (као на пример када спавати или ручати). Реч "каирос" може значити право време или годишње доба, кључни тренутак, шансу, време зрелости, временски распон или период. Хоре на фризу представљају право време за обављање одређене активности. Зову се Телети, Спонди (време за договор, примирје или понуду), Гимнастики, Мусики, Орхесис (плес), Кипридос Акми (медени месец), Артемис (време за лов и пловидбу) и Феруса (време жетве). Каирос сцене укључују Аротос, сезону за пољопривреду, Спорос за сађење, Тригетос за бербу грозђа, Хиерос каирос Панатинеон за фестивал Панатенеа, Трагодос за трагедију, Агонес за вежбање, Гамос или Нимфиос за брак, Херакле је сезона јабука, Диоскури за једрење, Хипасион за јахање, Вуфонос је време таласа врућине, а Пан испаше у пролеће. Месеци и годишња доба у које спадају приказани су у табели 1, док су у табели 2 приказани каирос, хоре и зодијачки знак сваког месеца који су делови фриза старогрчког календара (Theodossiou and Manimanis, 2003, Panou, et al., 2014). На сликама 3 и 4 виде се леви и десни део фриза.

Табела 2. Каирос, хоре и зодијачални знак одељка/месеца старог атинског календара, како је приказан на фризу с лева на десно

Одељак	Месец	Каирос	Хора	Знак
1	Пианепсион	Метопорон, Тригетос	Феруса	Scorpio
2	Мемактерион	Зима (каирос од 3 и 6 месеци), Аротос, Спорос	—	Sagittarius
3	Посеидеон	Агонес	Гимнастики	Capricornus
4	Гамелион	Нимфиос или Гамос	Кипридос Акми	Aquarius
5	Антестерион	Пролеће (каирос од 3 месеца), Пан	Мусики, Орхесис	Pisces
6	Елафеболион	Трагодос	Спонди	Aries
7	Минихион	—	Артемис	Taurus
8	Таргелион	Лето (каирос од 3 и 6 месеци)	—	Gemini (Dioskouroi)
9	Скирофорион	Вуфонос	—	Καρκίνος
10	Хекатомбеон	Хиерос каирос Пантинеон, Кион Сириос	Телети	Leo
11	Метагеитнион	Хераклес	2-месеца хора јесени	Virgo
12	Боедромион	Хипасион		Libra

Конечно, Фриз је подељен на делове са астрономским значајем. Ови делови представљају дванаест лунарних месеци соларног и лунарног календара старих Атињана, који је имао укупно 354 дана и почињао са Пианопсионом. Упоредивши га са модерним календаром, може се видети да постоји прекид између 10. и 21. јануара. То је зато што су стари Атињани имали политичку годину од 354 дана.

Слика 3. Леви део фриза (Panou, 2016)

Слика 4. Десни део фриза (Panou, 2016)

5. ЗАКЉУЧЦИ

Можемо да закључимо да је црква Панагија Горгоепикоос одличан пример објекта који комбинује не само естетску и верску вредност већ и астрономску. Подела Фриза пружа веома занимљив поглед на древну грчку цивилизацију, али такође наглашава и њену везу са астрономијом

ЛИТЕРАТУРА

- Neroutsos T.D.: 1889, Christian Athens, *Bulletin of the Historical and Ethnological Society of Greece*, **3**, 84 [in Greek].
- Panou, E. K.: 2016, *Time Measurement and Related Astronomical Instruments in Ancient Greece: The Clock of Andronikos Kyrrhestes (Tower of the Winds) and Other Ancient Solar Timepieces - Proposals and Applications of Educational Activities for Teaching Related Concepts in Education*, Doctoral Dissertation, National and Kapodistrian University of Athens, Faculty of Science, Department of Physics, Section of Astrophysics, Astronomy, and Mechanics.
- Panou, E., Theodossiou, V. N., Manimanis, V.N., Kalachanis, K.: 2014, The Astronomical Monuments of Athens, *Global Journal of Multidisciplinary and Applied Sciences*, 2014-2-2/47-52.
- Theodossiou, E., Manimanis, V.N.: 2003, The Ancient Athenian Sculptured Calendar, *Bulletin of the British Sundial Society*, **15(iii)**, 100-103.
- Thiele, G.: 1898, *Antike Himmelsbilder: mit Forschungen zu Hipparchos, Aratos und seinen Fortsetzern und Beiträgen zur Kunstgeschichte des Sternhimmels*, Kapitel III: Zur Kunst-

ЦРКВА ПАНАГИЈА ГОРГОЕПИКООС (СВ. ЕЛЕФТЕРИОС)
У АТИНИ И СТАРИ АТИНСКИ КАЛЕНДАР

geschichte des Tierkreises: Der Tierkreis im attischen Bilderkalender, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 57-64.

Zafeiropoulos, I.: 1992, "Eileithyia" in Hydra-Cambridge-Helios, Athens: Tessera Epsilon, 4, 1311.

THE PANAGIA GORGOËPIKOOS (ST. ELEFThERIOS) CHURCH IN ATHENS AND THE ANCIENT ATHENIAN CALENDAR

This study explores the unique and well-preserved frieze found in the Panagia Gorgoëpikoos (St. Eleftherios) church in Athens, which provides a plethora of information related with the ancient Athenian calendar and its cultural significance. The frieze, carved from white Pentelic marble, depicts the 12 months of the Athenian calendar along with corresponding zodiacal signs and seasonal activities. Through careful observation and analysis, can be seen the months, seasons, and even hourly divisions represented on the frieze. The details of the depicted figures, their dressing that symbolizes the changing weather, and the incorporation of Christian elements provide valuable insights into the ancient Athenian way of life. This remarkable artwork serves as a rare surviving example of an ancient Greek sculpted illustrated calendar, providing a look into the daily rhythms and traditions of ancient Athenians.

Keywords: Panagia Gorgoëpikoos church, Athenian calendar, Archaeoastronomy, Astronomy in Culture, Ancient Greek Astronomy